

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد در رشته‌ی الهیات و معارف اسلامی-فلسفه و حکمت اسلامی

بررسی تطبیقی حقیقت وحی در کلام و حکمت متعالیه

به وسیله‌ی
طاهره راسخ

استاد راهنما
دکتر لاله حقیقت

اردیبهشت ماه ۱۳۹۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خدا

اظهارنامه

اینجانب طاهره راسخ (۸۸۸۵۵۷) دانشجوی رشته‌ی الهیات و معارف اسلامی گرایش فلسفه و حکمت، دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی اظهار می‌کنم که این پایان نامه حاصل پژوهش خودم بوده و در جاهایی که از منابع دیگران استفاده کرده‌ام، نشانی دقیق و مشخصات کامل آن را نوشته‌ام. همچنین اظهار می‌کنم که تحقیق و موضوع پایان نامه‌ام تکراری نیست و تعهد می‌نمایم که بدون مجوز دانشگاه دستاوردهای آن را منتشر ننموده و یا در اختیار غیر قرار ندهم. کلیه حقوق این اثر مطابق با آیین‌نامه مالکیت فکری و معنوی متعلق به دانشگاه شیراز است.

نام و نام خانوادگی: طاهره راسخ

تاریخ و امضاء: ۱۳۹۰/۱۲/۲۲

به نام خدا

بررسی تطبیقی حقیقت وحی در کلام و حکمت متعالیه

به وسیله ی
ظاهره راسخ

پایان نامه

ارائه شده به تحصیلات تکمیلی دانشگاه به عنوان بخشی
از فعالیت های تحصیلی لازم برای اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته ی
الهیات و معارف اسلامی

از دانشگاه شیراز

شیراز

جمهوری اسلامی ایران

ارزیابی شده توسط کمیته پایان نامه با درجه : عالی

دکتر لاله حقیقت، استادیار بخش الهیات و معارف اسلامی (استاد راهنما).....

دکتر قاسم کاکایی، استادیار بخش الهیات و معارف اسلامی.....

دکتر علی محمد ساجدی، استادیار بخش الهیات و معارف اسلامی.....

اردیبهشت ۱۳۹۱

تقدیرم بہ

مدر، مادر عزیز

و

ہم سہ مرحومہ بربا نزم

سپاسگزاری

سپاس از استادان عزیزم،

سرکار خانم دکتر حقیقت، جناب آقای دکتر کاکایی، جناب آقای دکتر ساجدی، که صفا، صمیمیت، علم و اخلاق آن عزیزان همواره سرمشقی برای دانشجویان بوده و خواهد بود. شما به من آموختید که فلسفه زندگی چیست و چگونه می‌توان رنج‌ها را صبوری کرد و به سمت کمال حقیقی پیش رفت. برای من لبخند شما نسیم روی گل است و نگاهتان پر از عطر بهشت. سپاس از پدر و مادر عزیزم که به من آموختند تاریکی عدم وجود نور است و زندگی بدون دوست داشتن و عاشق بودن رنج آور است و بی نور. و سپاس از همسرم که دعای خیرش بدرقه راهم و آرزویش خوشبختی من است.

چکیده

بررسی تطبیقی حقیقت وحی در حکمت متعالیه و علم کلام

به کوشش

طاهره راسخ

هدف از این تحقیق بررسی حقیقت وحی است و پاسخ به این پرسش که آیا تلقی فیلسوفان بخصوص در حوزه حکمت متعالیه با متکلمین اسلامی نسبت به این حقیقت یکسان است یا خیر؟ برای این منظور به بررسی و تطبیق دیدگاه فرق مهم کلامی و دیدگاه ملاصدرا به عنوان مؤسس حکمت متعالیه پرداخته‌ایم. ابتدا پیشینه‌ی مباحث مرتبط با وحی را بررسی کرده و در گام دوم مسأله وحی را در آثار ملاصدرا و متکلمان مورد تحقیق و تطبیق قرار داده‌ایم. در این پژوهش آشکار شد که ملاصدرا و متکلمان پیشین حقیقت وحی را فیضی از جانب خداوند می‌دانند که به افراد خاص افاضه می‌شود ولی در مورد نزول وحی بین متکلمان و صدرا اختلاف وجود دارد. برخی از متکلمان واسطه فیض را نادیده می‌گیرند و معتقدند که فیض، مستقیماً از جانب خداوند به نبی می‌رسد. اما ملاصدرا وجود نبی را دارای مراتب طولی می‌داند که در هر مرتبه، معارف و حیانی را متناسب با آن دریافت می‌کند. در این میان ما نگاهی داشتیم بر تعریف و خصوصیات نبی و نزاع‌های کلامی در زمینه صفت تکلم و مقایسه آن با نظر صدرا. و دانستیم اشاعره معتقدند که کلام خدا از جنس اصوات و حروف نیست بلکه کلام نفسانی است که قدیم و غیر مخلوق می‌باشد، اما در مقابل معتزله و امامیه وحی را مانند کلام انسان می‌دانند و در نتیجه آن را حقیقتی تدریجی و حادث محسوب می‌کنند. اما صدرا این نظرات را نوعی افراط و تفریط می‌داند. و در گام آخر نسبت وحی با تجربه دینی مورد بررسی قرار گرفت و آشکار شد این تصور که وحی همان تجربه دینی است، تصوری باطل می‌باشد.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
فصل اول: مقدمه	
۱-۱ اهمیت و ضرورت تحقیق	۳
۲-۱ هدف تحقیق	۳
۳-۱ پیشینه تحقیق	۴
۴-۱ روش تحقیق	۴
۵-۱ سؤالات تحقیق	۵
۶-۱ فرضیه تحقیق	۵
فصل دوم: مفهوم وحی	
۱-۲ تعاریف	۸
۲-۲ گونه‌های کاربرد وحی در قرآن کریم	۹
۱-۲-۲ تقدیر الهی در نظام هستی	۹
۲-۲-۲ هدایت غریزی	۹
۳-۲-۲ القای شیطانی	۱۰
۴-۲-۲ اشاره پنهانی	۱۰
۵-۲-۲ الهام	۱۰
۶-۲-۲ پیام الهی به فرشتگان	۱۱
۷-۲-۲ فرستادن روح به پیامبر	۱۱
۸-۲-۲ تأیید عملی پیشوایان (وحی تسدید)	۱۳
۹-۲-۲ وحی تشریحی	۱۴
۱۰-۲-۲ ارتباط بی واسطه خدا با پیامبر	۱۴
۳-۲ وحی در اصطلاح حکما	۱۵
۴-۲ معنای لغوی نبوت	۱۵

۱۶	۲-۵ نبوت در اصطلاح حکما.....
۱۶	۲-۶ فرق بین ایحاء، الهام و تعلیم.....
۱۸	۲-۷ وحی؛ تکلم الهی.....
۱۸	۲-۸ مفهوم «کلام».....
۱۹	۲-۹ رابطه وحی و کلام الهی.....
۲۰	۲-۱۰ قرآن؛ کلام الهی.....
۲۰	۲-۱۱ کیفیت کلام الهی از دیدگاه متکلمان.....
۲۱	۲-۱۲ دیدگاه صحیح در مورد تکلم خداوند.....
۲۴	۲-۱۳ حقیقت کلام الهی.....
۲۵	۲-۱۴ مراتب وحی.....

فصل سوم: ماهیت وحی و معرفت بخشی

۲۷	۳-۱ تحلیل پدیده وحی.....
۲۸	۳-۲ اقسام علوم انسانی.....
۲۸	۳-۲-۱ علم حضوری و حصولی.....
۲۸	۳-۲-۲ ویژگی علم حضوری.....
۲۹	۳-۳ مبادی معرفت انسان.....
۲۹	۳-۳-۱ حس و تجربه.....
۲۹	۳-۳-۲ عقل و تفکر.....
۳۰	۳-۳-۳ تاریخ و آثار بازمانده از گذشته.....
۳۰	۳-۳-۴ تجربه درونی و شعور باطنی.....

فصل چهارم: مبادی تبیین وحی در فلسفه و کلام اسلامی

۳۵	۴-۱ مبادی هستی شناختی.....
۳۵	۴-۱-۱ پذیرش خداوند و صفات او:.....
۳۵	۴-۱-۲ نظام صدور کثیر از واحد.....
۳۶	۴-۱-۳ مراتب هستی.....
۳۷	۴-۲ مبادی انسان شناختی.....
۳۷	۴-۲-۱ ترکیب انسان از نفس و بدن:.....
۳۸	۴-۲-۲ خلود نفس.....

- ۳۸..... ۴-۲-۳ قوای نفس
- ۳۹..... ۴-۲-۴ حس مشترک

فصل پنجم: حقیقت وحی در اندیشه صدرالمتألهین

- ۴۲..... ۵-۱-۱ تبیین صفت تکلم، کلام و هبوط وحی
- ۴۲..... ۵-۱-۱-۱ حقیقت تکلم و کلام
- ۴۳..... ۵-۱-۱-۲ انقسام کلام از لحاظ قصد متکلم
- ۴۳..... ۵-۱-۱-۳ کلام و کتاب، قرآن و فرقان
- ۴۴..... ۵-۱-۱-۴ چگونگی نزول کلام الهی و هبوط وحی
- ۴۵..... ۵-۱-۱-۵ برخی از ویژگیهای قرآن کریم
- ۴۵..... ۵-۲-۱ تبیین فلسفی وحی
- ۴۶..... ۵-۳-۱ معرفت شناسی
- ۴۷..... ۵-۴-۱ تبیین کیفیت وحی
- ۴۷..... ۵-۴-۱-۱ کمال قوای ادراکی
- ۴۷..... ۵-۴-۲ نقش خیال انسان در افعال
- ۴۹..... ۵-۴-۳ تبیین وجه محسوس وحی
- ۵۲..... ۵-۵-۱ مفهوم عقل فعال و نقش آن در وحی از دیدگاه صدرا
- ۵۶..... ۵-۶-۱ نقش قوه حدس در تبیین وحی
- ۵۸..... ۵-۷-۱ فرشته وحی و استماع الفاظ و حیانی
- ۶۲..... ۵-۸-۱ ماهیت و مراتب وحی از نگاه صدرالمتألهین
- ۶۲..... ۵-۸-۱-۱ ماهیت وحی
- ۶۵..... ۵-۸-۲ مراتب وحی از نگاه صدرالمتألهین
- ۶۷..... ۵-۹-۱ بررسی تحلیلی دیدگاه صدرالمتألهین درباره وحی
- ۷۵..... ۵-۱۰-۱ انسان کامل یا حقیقت محمدیه در حکمت متعالیه
- ۷۶..... ۵-۱۰-۱-۱ افعال حق تعالی
- ۷۶..... ۵-۱۰-۲ شالوده هستی
- ۷۸..... ۵-۱۰-۳ سبب حدوث و بقاء عالم
- ۷۹..... ۵-۱۰-۴ واسطه حق و خلق
- ۸۰..... ۵-۱۰-۵ انسان کامل صراط مستقیم الهی
- ۸۱..... ۵-۱۰-۶ کتاب جامع الهی

۷-۱۰-۵	انحصار شفاعت در حقیقت محمدیه	۸۲
۱۱-۵	مراتب و مقامات انبیاء	۸۴
۱۲-۵	امامت و ولایت از دیدگاه ملاصدرا	۸۷
۱۲-۵-۱	ولایت از منظر حکیم صدرالمتهلین	۸۷
۱۲-۵-۲	اقسام ولایت در نظر صدرالدین شیرازی	۸۷
۱۲-۵-۳	ولایت تکوینی از دیدگاه ملاصدرا	۸۸
۱۲-۵-۴	ولایت تشریحی در نظر صدرالمتهلین	۹۰
۱۲-۵-۵	تطبیق اسفار اربعه بر مقام ولایت	۹۱
۱۲-۵-۶	برتری مقام ولایت بر نبوت	۹۲
۱۲-۵-۷	انقطاع از نبوت و استمرار ولایت	۹۴
۱۳-۵	خصوصیات انبیاء	۹۶
۱۴-۵	هدف بعثت	۹۸
۱۵-۵	اثبات ضرورت وجود نبی	۱۰۰
۱۵-۵-۱	ضرورت نبوت	۱۰۱
۱۶-۵	عنایت الهی	۱۰۲
۱۷-۵	معجزه	۱۰۳
۱۸-۵	عصمت	۱۰۴
۱۹-۵	ختم نبوت	۱۰۶
۲۰-۵	دوام ولایت و ختم نبوت	۱۰۸
۲۱-۵	نقش عقل تکامل یافته در زمان خاتمیت	۱۰۹

فصل ششم: تبیین وحی از دیدگاه متکلمان

۱-۶	تبیین وحی از دیدگاه متکلمان مسلمان	۱۱۱
۲-۶	نظریه‌ی متکلمان راجع به وحی	۱۱۲
۲-۶-۱	وحی در کلام اسلامی	۱۱۲
۲-۶-۲	وحی صوتی	۱۱۲
۲-۶-۳	وحی معنایی	۱۱۳
۲-۶-۴	وحی الفاظ ذهنی	۱۱۳
۳-۶	نظریه‌های زبانی وحی	۱۱۴
۳-۶-۱	نظریه کلام حادث	۱۱۴

۱۱۶ ۲-۳-۶ کلام لفظی
۱۱۷ ۳-۳-۶ کلام نفسی
۱۲۰ ۵-۳-۶ نظریه توقف
۱۲۲ ۴-۶ نظریه‌های غیرزبانی وحی
۱۲۲ ۱-۴-۶ نظریه وحی یا شعور ویژه
۱۲۳ ۵-تفسیر پدیده وحی از معتزلیان تا اشعریان
۱۳۲ ۶-۶ وحی در اندیشه متکلمان
۱۳۲ ۱-۶-۶ دیدگاه ابن کلاب
۱۳۳ ۲-۶-۶ دیدگاه ابوالحسن اشعری
۱۳۵ ۳-۶-۶ دیدگاه غزالی
۱۳۹ ۴-۶-۶ دیدگاه ابومنصور ماتریدی
۱۴۲ ۵-۶-۶ دیدگاه امامیه
۱۴۲ ۶-۶-۶ دیدگاه کرامیه
۱۴۳ ۷-۶ معجزه از دیدگاه متکلمان
۱۴۶ ۱-۷-۶ معجزه و سحر
۱۴۷ ۲-۷-۶ انکار معجزات
۱۴۷ ۳-۷-۶ معجزات پیامبر اسلام
۱۴۸ ۴-۷-۶ اعجاز قرآن
۱۵۰ ۵-۷-۶ کرامت و تفاوت آن با معجزه
۱۵۲ ۸-۶ عصمت از دیدگاه متکلمان
۱۵۲ ۱-۸-۶ اسیر تاریخی عصمت
۱۵۲ ۲-۸-۶ دیدگاه متکلمان غیر شیعی در خصوص عصمت
۱۵۴ ۳-۸-۶ دیدگاه متکلمان شیعی در خصوص عصمت
۱۵۵ ۹-۶ عنایت انبیاء
۱۵۶ ۱۰-۶ عصمت انبیا

فصل هفتم: وحی و تجربه دینی

۱۵۸ ۱-۷ وحی و تجربه دینی
۱۵۹ ۲-۷ تعریف تجربه دینی
۱۶۰ ۳-۷ ماهیت تجربه دینی

۱۶۰ ۱۱-۳-۷ احساسی بودن تجربه دینی
۱۶۰ ۱۲-۳-۷ ادراک حسی بودن تجربه دینی
۱۶۰ ۱۳-۳-۷ فوق طبیعی بودن تجربه دینی
۱۶۱ ۱۴-۷ رویکرد تجربی به وحی
۱۶۲ ۱۵-۷ دیدگاه‌های گوناگون درباره سرشت وحی
۱۶۲ ۱۵-۷ دیدگاه گزاره ای
۱۶۲ ۱۵-۷ گزاره
۱۶۳ ۱۳-۵-۷ دیدگاه تجربه دینی
۱۶۴ ۱۶-۷ زمینه های ظهور تجربه گرایی وحی:
۱۶۶ ۱۷-۷ تجربه گرایی وحی در فرهنگ اسلامی:
۱۶۶ ۱۸-۷ نقد و بررسی دیدگاه تجربه دینی
۱۶۷ ۱۹-۷ وحی و سرشت تجربه دینی
۱۶۷ ۱۰-۷ نقد دیدگاه احساسی بودن تجربه:
۱۶۹ ۱۱-۷ نقد دیدگاه همانندی تجربه دینی با تجربه حسی
۱۷۰ ۱۲-۷ نقد دیدگاه تبیین فوق طبیعی تجربه
۱۷۱ ۱۳-۷ تفاوت وحی و تجربه دینی
۱۷۲ ۱۴-۷ تجربه دینی و ایمان دینی

فصل هشتم: مقایسه و تطبیق دیدگاه ملاصدرا و متکلمان

۱۷۶ ۱-۸-۱ تکلم الهی
۱۸۱ ۲-۸-۱ تعریف وحی
۱۸۲ ۳-۸-۱ مراتب وحی
۱۸۲ ۴-۸-۱ چگونگی نزول کلام الهی، و فرشته وحی
۱۸۵ ۵-۸-۱ خصوصیات انبیاء
۱۸۷ ۶-۸-۱ هدف انبیاء
۱۸۷ ۱-۶-۸ دیدگاه متکلمان
۱۹۰ ۷-۸-۱ ضرورت و وجوب نبوت
۱۹۱ ۸-۸-۱ عنایت الهی
۱۹۲ ۱-۸-۸ مقایسه روش کلامی و فلسفی
۱۹۲ ۹-۸-۱ معجزه

۱۹۳.....	۸-۹-۱ معجزه از دیدگاه متکلمان.....
۱۹۶.....	۸-۱۰ عصمت.....
۱۹۷.....	۸-۱۰-۱ دیدگاه متکلمین در مورد عصمت.....
۱۹۸.....	۸-۱۰-۲ دیدگاه متکلمان غیر شیعی در خصوص عصمت.....
۱۹۹.....	۸-۱۰-۳ دیدگاه متکلمان شیعی در خصوص عصمت.....
۲۰۰.....	۸-۱۱ ختم نبوت.....
۲۰۱.....	۸-۱۱-۱ دیدگاه متکلمان.....
۲۰۴.....	فصل نهم: نتیجه گیری.....
۲۰۸.....	فهرست منابع و مآخذ.....

فصل اول

مقدمه

وحی یکی از پیچیده‌ترین پدیده‌هایی است که در تاریخ ادیان ابراهیمی رخ داده است. تحلیل معنا و مفهوم وحی و راه یافتن به سرشت و چیستی آن، همواره یکی از دغدغه‌های اصلی دین پژوهان و الهی‌دانان بوده است. برخی با مفروض گرفتن اصول مادی گرایانه، مفهوم وحی را به سایر تجارب بشر، مثل تجارب عرفانی فروکاسته‌اند و آن‌گاه نوع این تجربه را در تحلیل بدبینانه به طغیان ذهن و در تحلیل‌های همدلانه به عواطف و احساسات پاک ارجاع داده و به کلی وجود ما به ازاء ماوراء طبیعی آن را انکار کرده‌اند. برخی دیگر از نظریه‌ها که به نوعی برای تجربه دینی مابه‌ازاء ماوراء طبیعی قائلند معرفت‌بخش بودن و قابل توصیف بودنش را منکرند. و گروهی علاوه بر این که مابه‌ازاء بیرونی وحی را پذیرفته‌اند، بر معرفت‌بخش بودن آن نیز صحه گذاشته‌اند.

این که وحی و به تبع، نبوت از مسائل علم کلام اند یا از مسائل فلسفه باید مورد بررسی قرار گیرد. قبل از هر مسئله باید متذکر شد که منظور از علم کلام علمی است که به اثبات عقاید دینی و رفع شبهات آن‌ها می‌پردازد و مقصود از فلسفه نیز نه تنها ما بعد الطبیعه بلکه جامع بین طبیعیات و مابعد الطبیعه و به ویژه معرفت‌شناسی است که در فلسفه قدیم جزء مستقلی به حساب نمی‌آمد.

وحی و نبوت دو آموزه شرعی‌اند لذا موضوع مورد بحث، کلامی است اما باید توجه کرد که کلامی بودن یک مسئله مانع از آن نیست که همان مسئله در علمی دیگر مورد تفحص قرار گیرد.

نتیجه‌ی گفتار فوق آن است که هم علم کلام و هم فلسفه با توجه به موضوعاتشان مجازند که مسئله‌ی وحی را مورد تفحص قرار دهند و تمایز میان روش علم کلام و فلسفه، این توهم که محتوای بحث کلامی و فلسفی مربوط به وحی یکی است را از بین می‌برد.

در سنت فلسفی و کلامی مسلمانان مسئله‌ی وحی و چیستی و چگونگی آن معرکه‌ی آرای حکیمان و متکلمان بوده است. از جنس سخن بودن وحی در اسلام بر خلاف مسیحیت و چگونگی به سخن در آمدن ذات بسیط الهی دشواری تبیین این پدیده را بر متفکران اسلامی دو چندان ساخته است. چون آن‌چه عقل بدان رهنمود می‌شود نائسان‌وار است و آن‌چه ظواهر نقل بر آن دلالت دارد اثبات صفتی انسان‌وار برای خداست.

پرسش آن‌ها این بود که آیا وحی در ساحات متنوع گزاره‌ها و آموزه‌ها از قبیل توصیف جهان و انسان، آغاز و فرجام هستی، طبیعت و ماوراء طبیعت و... واقع‌گرا است یا صرفاً کارکردگرا و نمادین است.

- برخی از پرسش های فلاسفه و متکلمان در این باره این است :
۱. ماهیت وحی چیست و کیفیت نزول آن چگونه است ؟
 ۲. آیا ابزاری برای دسترسی به وحی در اختیار انسان است ؟
 ۳. اگر ابزاری برای دریافت وحی در اختیار انسان باشد آیا چنین ابزاری همگانی است یا اختصاصی؟ موهوبی است یا اکتسابی ؟
 ۴. آیا نزول وحی در نظام هستی ضروری است یا ممکن ؟
 ۵. آیا نزول وحی به معنای القای نوعی معرفت است ؟
 ۶. آیا دریافت کننده معرفت وحیانی از ویژگی های ممتازی برخوردار است؟ اگر بله آیا تمایز بین افراد نوع انسان ممکن است ؟
- هر یک از این مباحث یا به جهت اهمیت مسئله در مباحث الهیات به معنای اخص یا توسط حکما در رساله های مستقلی بررسی شده است.

۱-۱ اهمیت و ضرورت تحقیق

زمانی برخی گمان می کردند می توانند سخن از معارف الهی و فرا طبیعی را به موزه های تاریخ اندیشه بسپارند. در طول تاریخ تفکر مسلمانان همیشه گروهی از متفکران مذاقه های فلسفی در رابطه با وحی را مورد انتقاد قرار داده اند و در ضرورت طرح چنین مباحثی تردید داشته اند. اما در اثر فاصله گرفتن از معنویت، بحران های بزرگی بشر معاصر را در بر گرفته، بازگشت به معنویت و تلاش برای تفسیری معنوی از جهان باز در صدر دغدغه های انسان قرن بیست و یکم قرار گرفته است این پژوهش که اساساً پژوهشی بنیادین است می خواهد با رجوع به سنت فلسفی ملاصدرا در حکمت متعالیه و رجوع به سنت متکلمان نشان دهد که در این نظام فلسفی و در دیدگاه کلامی متکلمان معرفت وحیانی چگونه مورد تحلیل و تبیین قرار گرفته است .

۱-۲ هدف تحقیق

با توجه به این که وحی یکی از مهم ترین مبانی دینی است و نیز با توجه به مسائل مطرح شده در قرون اخیر در مورد تجربه نبوی و تجربه دینی و یکی دانستن آن با وحی، تطبیق آن در آرای فیلسوفان و بزرگان می تواند در رفع ابهامات مطرح شده در این زمینه روشنگری ایجاد کند . در این پژوهش به بررسی مسئله ی وحی در کلام و حکمت متعالیه پرداخته شده است.

۱-۳ پیشینه تحقیق

تاکنون پژوهش‌های فراوانی در باب این مبحث انجام شده و شاید ده‌ها و صدها کتاب و مقاله و اثر پژوهشی منتشر شده است اما چنان که از عنوان پایان نامه نیز پیداست تبیین وحی و تطبیق آن در کلام و حکمت متعالیه تاکنون انجام نشده است.

اما می‌توان به تلاش‌هایی اشاره کرد که به فضای بحث ما نزدیک است:

۱. *تحلیل وحی از دیدگاه اسلام و مسیحیت*، کتابی است حاصل تلاش حجت الاسلام محمد باقر سعیدی روشن. در این کتاب کنکاشی در مفهوم لغوی وحی، نظریات گوناگون درباره ماهیت وحی و سنخ معرفتی آن بررسی شده و پس از انجام مقایسه‌ای میان تلقی از وحی در اسلام و مسیحیت، در نهایت نتیجه گرفته شده است که وحی با اموری چون مکاشفه و تجربه دینی تفاوت دارد و برای شناخت آن، بهترین راه، رجوع به خود وحی و بررسی‌های نقلی و درون دینی است.

۲. *وحی و افعال گفتاری*، نوشته علیرضا قائمی نیا منبع دیگری است که به پاره‌ای از مباحث این پژوهش پرتو افکنده است. این کتاب به ماهیت تجربه‌ی وحیانی پیامبر پرداخته و با استفاده از نظریه‌ی فعل گفتاری تلاش کرده ویژگی زبانی و از جنس گفتار بودن پدیده‌ی وحی را به اثبات برساند.

۳. *تبیین فلسفی وحی از فارابی تا ملاصدرا*، نوشته موسی ملایری که یکی از متاخرترین پژوهش‌ها در سنت عقلانی اسلامی درباره تبیین فلسفی وحی است. نویسنده این کتاب، آرای بزرگان فلسفه اسلامی را در باب چیستی وحی گردآوری کرده است.

۴. بررسی امکان معرفت بخشی وحی از دیدگاه فلسفه و کلام اسلامی (با تاکید بر آرای ابن سینا، سهروردی، ملاصدرا، غزالی و قاضی عبدالجبار معتزلی) که پژوهشی است که اخیراً توسط آقای مسعود رهبری در دانشگاه شیراز به انجام رسیده است.

۱-۴ روش تحقیق

روش این تحقیق کتابخانه‌ایی است که با شیوه‌ی توصیفی-تحلیلی به بررسی، تبیین، تحلیل و سرانجام تطبیق آرای متکلمان و ملاصدرا در مورد حقیقت وحی پرداخته است.

۱-۵ سوالات تحقیق

۱. ماهیت وحی در علم کلام اسلامی چگونه تبیین می‌شود؟
۲. ماهیت وحی در حکمت متعالیه چگونه تبیین می‌شود؟
۳. شباهت‌ها و اختلافات دیدگاه حکمت متعالیه و کلامی نسبت به وحی چیست؟
۴. آیا حقیقت وحی با تجربه دینی و تجربه عرفانی یکسان است؟

۱-۶ فرضیه تحقیق

۱. می‌توان آرای متکلمان را در ارتباط با مسئله‌ی وحی در دو موضع جست‌وجو نمود. یکی در بحث صفات ثبوتیه صانع تعالی، در ذیل صفت تکلم و دیگری در مباحث نبوت هنگام بحث از ضرورت ارسال رسل مطرح می‌شود. در موضع اول، یعنی بحث از «تکلم الهی» اگرچه اصطلاح وحی مورد استفاده قرار نمی‌گیرد، اما بحث بر سر اثبات تکلم خداوند با انسان است. اما در موضع دوم، سخن در رابطه با اثبات ضرورت وحی می‌باشد. از این‌رو آن چه بیشتر با اصل وحی در ارتباط قرار می‌گیرد، همان موضع نخست، یعنی تکلم الهی است. از آن‌جا که در علم کلام واسطه‌های فیض نادیده انگاشته می‌شوند تصور می‌شود بیان کیفیت تکلم الهی مخصوصاً در نظریه‌ی معتزله که تکلم الهی به صورت ایجاد الفاظ و اصوات است، وحی را از هر گونه تبیین دیگر بی‌نیاز می‌کند لذا این که نبی وحی را چگونه دریافت می‌کند محتاج بررسی دیگری نیست (ملایری، ۱۳۸۴: ۱۲۸-۱۲۷).
۲. فیلسوف وحی را به مثابه یک معرفت مد نظر قرار می‌دهد. پس باید معرفت را مورد تحلیل قرار دهد تا از این طریق مصادیق، انواع و احکام آن را شناسایی کند. لذا مؤسس فلسفه اسلامی حکیم ابونصر فارابی وقتی عزم تبیین وحی را دارد ابتدا سخن از قوه ناطقه و کیفیت تعقل خداوند می‌گوید و ادراک را پیش می‌کشد و آن‌را همچون مقدمه‌ای بر تحلیل خود قرار می‌دهد (فارابی، ۱۹۸۶: ۱۱۶-۱۰۱).
۳. وقتی که منابع کلامی را مورد تفحص قرار می‌دهیم درمی‌یابیم که در هیچ یک از آثار فرق مهمی مثل معتزله، اشاعره، امامیه و حتی سایر فرق کلامی مسئله وحی مورد تحلیل ماهوی قرار نگرفته است، در علم کلام می‌توان موارد متعددی را نشان داد که به اثبات امری پرداخته می‌شود که ماهیتش مجهول است؛ لذا در کتب کلامی اگر مباحثی از نوع تحلیل‌های ماهوی مطرح می‌شود غالباً متخذ از فیلسوفان و مباحثی فرعی و ثانوی می‌باشند. اما اگر به تاریخچه طرح این مسئله نزد فلاسفه توجه کنیم متوجه خواهیم شد که فلسفه به تبیین و تحلیل ماهوی این مسئله پرداخته است. در علم کلام چگونگی و معنای تکلم خداوند مورد گفتگو قرار گرفته است در حالی که بحث فلسفی

بیش از هر چیز ناظر به چگونگی دریافت وحی توسط انبیاء بوده است. پرسش فیلسوف این است که انسان (نبی) چگونه کلام الهی را دریافت می‌کند؟ ولی پرسش متکلم این است که خداوند چگونه سخن می‌گوید؟ همان طور که در فرضیه اول بیان کردیم در علم کلام چون واسطه های فیض نادیده انگاشته می‌شود تصور می‌شود بیان کیفیت تکلم الهی، وحی را از هرگونه تبیین دیگر بی‌نیاز می‌کند. اما فیلسوفان با توجه به ملاحظه مراتب و وسائط فیض که آن‌ها را در ایصال فیض معرفت مؤثر می‌دانستند، طرح مسئله تکلم الهی موجب نشد که خود را از تبیین کیفیت دریافت وحی توسط انبیاء بی‌نیاز بدانند (ملایری، همان: ۱۲۷-۱۲۶).

۴. وقتی که حقیقت وحی را مورد بررسی قرار دهیم و آن را با تجربه دینی و عرفانی مقایسه کنیم متوجه تغایر آن‌ها در چندین زمینه اساسی می‌شویم و با وجود این تغایرات متوجه خواهیم شد که حقیقت وحی چیزی است جدا و متمایز و برتر از تجربه دینی و عرفانی. برخی از این تغایرها عبارت‌اند از:

۱. جهت نیافتگی وحی از فرهنگ زمانه؛ معمولاً تعالیم انبیاء که به عنوان وحی مطرح می‌شود با فرهنگ زمانه منطبق نیست و در تقابل با آن است در حالی که تجربه دینی از فرهنگ زمانه تغذیه می‌کند.

۲. روشنی و تفصیلی بودن وحی؛ وحی الهی روشن و تفصیلی است در حالی که تجربه های دینی و عرفانی مبهم و آنی است.

۳. اطمینان بخشی وحی؛ وحی حالتی سرشار از اطمینان به صدق خودش در پیامبر ایجاد می‌کند اما عارف همواره این دغدغه را دارد که آن چه را دریافت کرده از فیض رحمانی است یا وسوسه شیطانی.

۴. شریعت آفرینی وحی؛ برخی از اقسام وحی شریعت آفرین‌اند اما در تجربه‌های دینی و عرفانی چنین چیزی مشاهده نمی‌شود.

۵. عدم دخالت بشر در ایجاد وحی؛ قرآن کریم که بالاترین نوع وحی است به صراحت تمام خود را غیر بشری معرفی می‌کند.

۶. تفاوت وحی با سایر کلمات پیامبر؛ از پیامبر اسلام روایات زیادی به جا مانده است که وقتی آن‌ها را با قرآن کریم مقایسه کنیم تفاوت محسوس در سبک و نحوه بیان آهنگ کلمات وجود دارد. تبیینی برای این تفاوت محسوس وجود ندارد جز این که وحی کلام خداوند است نه کلام پیامبر (صادقی، ۱۳۸۲: ۱۶۴-۱۴۸).